

ELIISA PITKÄSALO

Szombathely

## **Löylykö höyryä?**

### **Realioihin liittyvät käännösvallinnat suomalaisen nykypörosan unkarintamisessa**

#### **Aluksi**

Yleisesti ottaen kaunokirjallisuuden kääntämisessä ongelmia aiheuttavat fraseologia, sanaleikit, murre ja kulttuurisidonnaiset termit. Artikkelissani tarkastelen uuden suomenkielisen pörosan unkarintamiseen liittyviä ongelmia, tarkemmin realioiden kääntymistä suomesta unkariin. Olen tarkastellut Johanna Sinisalon vielä unkarintamattoman *Sankarit*-romaanin (2003) mahdollisia realia-ongelmia. *Sankarit* on nyky-Suomen kontekstiin sijoitettu Kalevala. Siksi sekä Kalevalan nimistön, esineistön ja muiden siihen liittyvien yksityiskohtien että nykysuomalaiseen kulttuuriin liittyvän sanaston siirtäminen käännökseen on erittäin tärkeä, mutta samalla myös vaativa tehtävä.

Kaunokirjallisissa teksteissä törmää usein termeihin, jotka ovat kulttuurisidonnaisia (realia). Yksinkertaistettuna tämä tarkoittaa sitä, että usein ko. termejä ei tulokielen kulttuurissa ole lainkaan, ainakaan tarkassa, ekvivalentissa muodossa. Mitä kaukaisemmista kulttuureista on kyse, sitä vaikeampi realioita on korvata jollakin toisella termillä. Realioiden tulokieleen siirtämisen vaikeus johtuu nk. kulttuuritoisteen (Nida) vähäisyydestä tai puuttumisesta.

Realiat voidaan luokitella monella eri tavalla. Nedergaard-Larsen (1993: 211) luokittelee ne maantiedon realioihin (maantieteelliset käsitteet, ilmastoon, flooraan ja faunaan liittyvät termit), historiaan liittyviin realioihin (rakennukset, tapahtumat, henkilöt), yhteiskunnallisiin realioihin (yhteiskunnallinen rakenne, politiikka, sosiaaliset olot, talous ja tavat) sekä kulttuurirealioihin (kulttuurielämä, uskonto, koulutus, tiedotusvälineet).

Kinga Klaudy (1997), yksi tunnetuimpia unkarilaisia käännöstutkijoita, luokittelee realiat Vlahov–Florinin mukaan maantieteellisiin, etnografisiin ja yhteiskunnallis–poliittisiin realioihin. Luokittelussa nämä pääluokat on jaettu vielä alaluokkiin.

Tutkimusaineistossani ei ollut kovin paljon kääntämisen kannalta mahdottomia realioita, mutta päänvaivaa tuottavia kyllä löytyi. Ne liittyivät

romaanin teeman vuoksi pääasiassa nimiin, muinaisuskontoon ja tiedotusvälineisiin, siis Nedergaard-Larsenin luokittelussa kulttuurielämän realioihin, Vlahov–Florinin luokittelun mukaisesti löytämäni realiat kuuluvat lähinnä etnografisten realioiden pääluokkaan.

## Käännösstrategiat

### 1 Yleistä

Realioden kääntämisestä puhuttaessa käytetään erilaisia käännösstrategiaan liittyviä termejä. Termien selityksiin käytän Kääntämisen opetussanastoa. Myös käännösstrategioita voidaan luokitella eri tavoin. Artikkelissani yhdistän eri malleja, mm. Leppihalmeen (2001, 141) ja Vehmas-Lehdon (1999, 100) käännösstrategiamalleja.

### 2 Vierassanat

Kääntäjä törmää usein leksikaalisiin aukkoihin. Silloin on parasta käyttää nk. vierassanaa, eli siirtää sana sellaisenaan tulokieliseen tekstiin, korkeintaan selityksellä varustettuna. Tällaisia vierassanalla käännettäviä realioita ovat esimerkiksi:

- |                                    |                                    |
|------------------------------------|------------------------------------|
| 1) <i>Finlandia-talo</i> (S 74)    | <i>Finlandia-palota</i>            |
| 2) <i>Helsingin Sanomat</i> (S 30) | <i>Helsingin Sanomat</i>           |
| 3) <i>tunturi</i> (S 264)          | <i>tunturi*</i> , <i>kopárhegy</i> |
| 4) <i>seita</i> (S 264)            | <i>seita*</i>                      |
| 5) <i>Lempäälä</i>                 | <i>Lempäälä*</i>                   |

Jos konteksti sitä vaatii, on hyvä varustaa vierassana lisäyksellä, kuten ainakin esimerkkitapauksissa 3, 4 ja 5 on tarpeen tehdä. *Tunturi* ei ole välttämättä tuttu edes unkarinkielisessä asussaan *kopárhegy*, samoin *seita* on luultavasti jopa useimmille suomenkielisillekin lukijoille vieras käsite. *Lempäälä* vaatii lisäyksen siitä syystä, että se viittaa suoraan Kalevalan Lemminkäiseen, mutta unkarinnoksessa sitä on mahdotonta ottaa huomioon.

Yksi tapa siirtää vierassanoja käännökseen on säilyttää niiden foneettinen asu siirtämällä ne tekstiin kohdekielisessä kirjoitusasussa, esimerkit 6) *szauna* ja 7) *szampó*.

### 3 Käännöslainat

Käännöksissä joudutaan joskus turvautumaan leksikaalivastineisiin, jotka eivät lähtökielestä poiketen ole tulokielessä jokapäiväisiä termejä. Silloin ne on syytä kääntää suoraan, jollei jostain syystä ole ehdottoman tärkeää selittää niiden

alkuperäistä merkitystä. Käännösstrategiana tämä on käännöslaina.

33) <i>salmiakkikossu</i> (S 292)	<i>szalmiákospálinka</i>
34) <i>kossuvissy</i> (S 299)	<i>szódásvodka (pálinkafröccs)</i>
35) <i>takkahuone</i> (S 192)	<i>kandallós szoba</i>
36) <i>mestarisauvoja</i> (S 278)	<i>szaunabajnok</i>
37) <i>tenavatahti</i> (S 29)	<i>gyereksztár</i>
38) <i>iskelmäprinssi</i> (S 29)	<i>a sláger hercege</i>
39) <i>tangokuningas, -kuningatar</i> (S 29)	<i>a tangó királya, -királynője</i>

Näissä esimerkeissä ei ole oleellista selittää alkuperäistä merkitystä, esimerkiksi eri laulukilpailujen voittajien nimityksiä (esimerkit 12–14), koska tulokielisen tekstin lukija arvaa, että kyseessä on jonkinlainen titteli. Muutkin esimerkeissä esitetyt käännöslainat selittyvät suoralla käännöksellä, ja niiden kulttuurinen merkitystausta säilyy.

Tekstistä löytyy muutamia saamelaiseen kulttuuriin, flooraan, faunaan, rakennuksiin ja esineisiin liittyviä termejä, kuten esimerkiksi seuraavat:

40) <i>ajoporo</i> (S 265)	<i>igavonó rénszarvas</i>
41) <i>lappinleuku</i> (S 269)	<i>lapp tőr</i>

Näiden kääntämisessä on myös tarpeen käyttää käännöslainaa, vaikka valitettavasti silloinkin alkuperäinen tarkka ilmaus kärsii. Nämä esimerkit (15, 16) liittyvät läheisesti lähtökieliseen, tässä tapauksessa saamelaiseen kulttuuriympäristöön. Näiden realioiden kääntämiseen liittyvä kysymys liittyy kuitenkin tiiviisti kysymykseen käännöksen päämäärästä: onko tarkoituksena säilyttää käännöksen lähtökielenomaisuus vai muuntaa teksti mahdollisimman joustavaksi tulokielen kannalta. Tässä törmäämme Nidan kommunikatiiviseen käännösteoriaan, ja tarkemmin dynaamiseen ekvivalenssiin, jonka perusteella käännöksen ekvivalenttius perustuu käännöksen vastaanottajan reaktioiden samankaltaisuuteen verrattuna lähtökielisen tekstin vastaanottajan reaktioihin. (Ks. esim. Nida 1989.) Dynaaminen ekvivalenssi on käännöksessä hyvin vaikea saavuttaa.

#### 4 Adaptaatio

Jos lähtökielisellä realialla on olemassa vastine – vaikkakaan ei ehkä aivan tarkka – kohdekielen kulttuurissa, sen kääntämisessä on hyvä käyttää adaptaatiota, jolloin lähtökielen sosiokulttuurallinen todellisuus korvataan kohdekielen sosiokulttuurallisella todellisuudella. Adaptaatiota Vehmas-Lehto



nimittää pragmaattisen adaptaation alakäsitteellä *korvaus*.

- |                                    |                  |
|------------------------------------|------------------|
| 42) <i>lenkkimakkara</i> (S 8)     | <i>szafaládé</i> |
| 43) <i>vinetto, sorbus</i> (S 260) | <i>kövidinka</i> |

Nämä ”kulinaariesimerkit” kuuluvat ehdottomasti kulttuurisen adaptaation piiriin, koska ne liittyvät kulttuuriin niin syvällisesti, että niitä ei voi sanasanaisesti kääntää, mutta ei myöskään jättää kääntämättä ja siirtää sellaisenaan tulokieliseen tekstiin ymmärrettävyyden kärsimättä. Samoin esimerkit 19 ja 20 on adaptoitava käännökseen, koska ne eivät sellaisinaan kertoisi kohdekieliselle lukijalle yhtään mitään.

- |                               |                            |
|-------------------------------|----------------------------|
| 44) <i>Me Naiset</i> (S 30)   | <i>Nők Lapja</i>           |
| 45) <i>Miss Yyteri</i> (S 73) | <i>Miss Csajágaröcsöge</i> |

Vaikka esimerkki 19 onkin suomalaisen viikkolehden nimi, se voidaan siirtää adaptaatiota käyttäen tulokieleen. Oletan esimerkin 2 *Helsingin Sanomien* olevan tuttu unkarilaisessa kontekstissa ja toisaalta, sitä vastaavaa lehteä ei Unkarissa ilmesty, joten esimerkin 2 tapauksessa adaptaatiota ei voi eikä tarvitse käyttää. Esimerkin 20 titteli (tai sen aliarvioiminen) ei tule ilmi, jollei käytetä adaptaatiota. Siitä syystä ehdotukseni *Miss Csajágaröcsöge* lisää realian ymmärrettävyyttä tulokielisessä kulttuuriympäristössä.

*Sankarit* sisältää merkitykseltään oleellisia erisnimiä, joiden lähdekielinen merkitys on ehdottomasti pystyttävä siirtämään tulokieleen. Esimerkit 21, 22 ja 23 ovat varovaisia ehdotuksia:

- |                                     |                            |
|-------------------------------------|----------------------------|
| 46) <i>Kokkonen, Lintula</i> (S 83) | <i>Sas (Turul), Sólyom</i> |
| 47) <i>Tytti (tyttö)</i>            | <i>Leonka</i>              |
| 48) <i>Seppo (seppä)</i>            | <i>Fer(r)ó</i>             |

Esimerkin 21 nimet on irrotettu kontekstista, jossa Rex-Väinämöinen pelastetaan vedestä. Vesitasolla saapuvat miehet Kokkonen ja Lintula poimivat Rexin koneeseen ja lentävät pois. Kontekstin vuoksi on siis ehdottoman tärkeää säilyttää nimiin liittyvä merkitys. *Turul* olisi kuitenkin yliadaptaatiota, koska se on liian tiiviisti unkarilaiseen myytistöön liittyvä hahmo. Tässä tapauksessa olisi uskottavampaa käyttää neutraalimpia, pelkästään lintua merkitseviä sukunimiä *Sas* ja *Sólyom* (*Kotka, Haukka*). Romanin päähenkilöihin kuuluvien *Tytin* ja *Sepon* (esimerkit 22 ja 23) nimien konnotaatio on tarpeen säilyttää. *Leonka* on vanha, harvinainen unkarilainen naisennimi, joka sisältää assosiaation sanaan *leány, leányka* (tyttö). *Feró* on pitemmän ajatusleikin tulos. Nimi *Seppo* pitää sisällään merkityksen *seppä*. *Seppä takoo* (*takoa* unk. *ver, kovácsol*). *Takója*

olisi siis *verő*, *kovácsoló*. *Verő* muuntuu yksinkertaisen foneettisen leikin avulla (soinnillinen labiodentaalinen frikatiivi *v* muuntuu helposti vastaavaksi soinnittomaksi *f*:ksi) unkarilaiseksi miehennimeksi *Ferő*, joka taas sisältää assosiaation raudan latinankieliseen muotoon *ferro*.

Nimiin liittyviä ongelmia tuottavat Sinisalon käyttämät ”uusioadjektiivit”, jotka sisältävät suomalaisen kulttuurielämään läheisesti liittyvien henkilöiden, lähinnä muusikoiden nimen. Tällaisia ovat esimerkiksi 24 *tuomarinurmiomainen* (S 71) (ääni), jonka käännösehdotus on *bródyjánosszerű* ja 25 *mikkoalatalomainen* (S 217) (ralli – sramli), jolle emme ole konsulttini kanssa löytäneet ainakaan tähän mennessä vastinetta unkarilaisesta kulttuurielämästä. Näistä nimen sisältävistä adjektiiveista kääntämättä voi jättää adjektiivin 26 *michellepfeiffermainen* (S 97) (kasvot), koska kuuluisa näyttelijä on varmasti tunnettu myös Unkarissa.

Myös eläinkuntaan liittyviä, ennemminkin fraseologian alaan kuuluvia käännösongelmia tekstistä löytyi. Esimerkki 27 *Onnen myyrä* (S 209) on unkariksi *szerencse malac* (possu). Vaikka kyseessä onkin idiom, se liittyy realioihin siitä syystä, että esimerkki 27 on poimittu kontekstista, jossa lapsi leikkii sanoilla (*onnen myyrä*, *hiiri*, *hamsteri* jne.), jolloin kääntäjä voi valita jyräjöiden sijasta luettelon maatilan eläimiin kuuluvia eläinlapsia (*szerencse malac*, *bárány*, *boci...*) (possu, karitsa, vasikka jne.). Tällaisia rekisterinmuutoksia käännöksissä tehdään usein.

Kasvikunnasta oikeastaan ainoa varsinainen adaptaatioon liittyvä sana on 28 *horsma* (S 190), joka voidaan kääntää *bogáncs*, joka on tietämäni mukaan Unkarissa yhtä yleinen rikkaruohokasveihin luokiteltava kukka kuin *horsma* Suomessa. *Horsma* on unkariksi *fűzike*, joka lienee melko tuntematon kasvi unkarilaiselle.

Adaptaatioon voi yhdistää alaluokaksi sanaleikit, jotka vaativat kääntäjältä päänvaivaa niiden monimielisyyden vuoksi:

- 29) *lehdet tulvillaan panojuttuja* (S 212)(olut yms.)  
[*seprőpálinka* (*seper–kefél*) *seprős sztorik*]  
30) *kuinka Sariolan kalja(n) käy* (S 212)  
*hogyan* (t)*erjed Sariola söre*  
31) *käydä kaurapuurolla, kaljalla* (S 212)  
*kását tankol, sört tankol*

Verbien monimerkityksisyyden vuoksi (*panna*, *käydä*) käännökseen on löydettävä vastaava tulokielinen ilmaus, joka esimerkkien 29–31 tapauksessa viittaa molempiin merkityksiin. Unkarissa *panna*-verbin seksuaalinen merkitys kääntyy myös harjaamista merkitsevällä verbillä *kefél*. Suomessa *pannaan* myös olutta, unkariksi taas viinan (*pálinka*) valmistusprosessiin kuuluu harjaaminen

toisella samaa tarkoittavalla verbillä *seper*. Tällaisen melko monimutkaisen ajatusleikin tuloksena voidaan tuottaa *panojuttujen* käännösehdotus *seprős sztorik*. Esimerkin 30 tekstin sisäinen merkityksenvaihdos on helppo toteuttaa siirtämällä sulkumerkit verbiin, jolloin sille saadaan kaksi merkitystä *erjed* (käydä) ja *terjed* (levitä, merkityksessä *levittyä laajemmalle alueelle*). Esimerkin 31 käyminen voidaan taas kääntää tankkaamista merkitsevällä verbillä *tankol* ja säilyttää siten lähtökielen merkityssisältö. Aina se ei kuitenkaan ole mahdollista: esimerkki 32 *työntää pajua* (S 190) on vaikea siirtää molemmissa merkityksissään (kasvitieteellinen denotaatio, konnotaationa kuolema) unkarin kieleen.

## 5 Korvaaminen yläkäsitteellä

Joskus tulokielestä puuttuu lähtökielen käsitettä vastaava alakäsite eli hyponyymi. Silloin on mahdollista kääntää yläkäsitettä eli hyperonyymia käyttäen. Vehmas-Lehdon (1999) mallissa myös yläkäsitteen käyttö on *korvausta*.

33) *ruislimppu* (S 8)

*feketekenyér*

34) *kelolinna* (S 267)

*fenyővár*

35) *tokka* (S 267)

*rénszarvas csorda*

Suomalaiselle limppu (esimerkki 33) (tarkka merkitys riippuu vielä alueellisista eroista) on leivän alalaji, käännösehdotuksessa kyseessä on siis yläkäsite, ja koska unkarin kielessä ei ole limppua vastaavaa sanaa, tässä tapauksessa voidaan hyväksyä hyperonyymikäännös. Esimerkin 34 *kelo* on käännetty yläkäsitteellä *fenyő* (havupuu) ja esimerkin 35 *tokka* samoin yläkäsitteellä ja lisäksi selittäen *rénszarvas csorda* (porolauma). Näitä termejä täysin vastaavia ei ole unkarin kielessä.

## 6 Eksplikaatio eli tarkennus

Eksplikaatiosta eli tarkennuksesta on kyse, kun realia käännetään useammalla sanalla selittäen. *Sankarit*-romaanissa on selitystä vaativia realioita, esimerkiksi:

36) *Vanha* (S 74)

*a régi egyetemi klub*

37) *vihtoa* (S 320)

*csapkodja magát virgácsal*

Suomalaiselle tuttu käsite on selitettävä, esimerkiksi *Vanhasta* kerrottava unkariksi, että se on vanha ylioppilasklubi (esimerkki 36), samoin saunomiseen liittyvä vihtominen on selitettävä kokonaisella lausekkeella. Myös tarkennus on



eräänlaista lisäystä, realia selitetään, eli määrällisesti tulokielisestä tekstistä tulee lähtökielistä pitempi.

## 7 Poisto eli omissio ja häviö

Poisto eli omissio on käännösstrategiana vähän käytetty eikä yleensä kovinkaan suotava keino. Joissakin tapauksissa sitä voi käyttää, esimerkiksi kun lähtökielisessä tekstissä kerrotaan tulokieliseen kulttuuriin kuuluvasta, tulokieliselle itsestään selvästä asiasta. Käsittääkseni poistoa vaativia tai edes sallivia käsitteitä, selityksiä tai muita tekstin osia *Sankareissa* ei ole.

Läheisesti poiston käsitteeseen liittyy häviö, joka ei myöskään ole suotava, mutta joskus välttämätön keino.

38) löyly (S 320)

*gőz*

39) hiiden huora (S 289)

*a fene kurvája*

Löyly on toki paljon muutakin kuin höyryä *gőz*, mutta sitä ei voi suoraan kääntää myöskään pelkästään sanalla *lélek*, joka tarkoittaa *sielua* tai *henkeä*, koska sen merkitykseen taas ei sisälly minkäänlaista höyryä. Esimerkki 39 *Hiiden huora* taas sisältää monia merkityksiä, jotka voisi selittää erikseen, mutta käännösehdotuksen *a fene kurvája* merkityssisältö tuntuu kuitenkin riittävän tässä kontekstissa. Jos kääntäjä kuitenkin haluaisi selittää sanojen alkuperäisen ja tarkan merkityksen, nämä kaksi realiaa kuuluisivat käännösstrategia-luokituksessa lisäyksen piiriin.

## Lopuksi

Suomalaisten kulttuurisidonnaisten termien unkarintamisessa on siis monenlaisia ongelmia. Käännösprosessin aikana kääntäjä joutuu tekemään valintoja ja panemaan tärkeysjärjestykseen erilaisia tekijöitä. Näihin valintoihin ja hierarkisointeihin vaikuttavat tekstin funktio ja oletettu vastaanottajakunta kuin myös lähtö- ja tulokulttuurien erot. (Ks. Vehmas-Lehto 1999: 101, 113–117.) Kaunokirjallisuuden kääntämisessä kääntäjällä on huomattavasti vapaammat kädet kuin asiatekstin siirtämisessä lähtökielestä kohdekieleen. Varsinkin intertekstuaalisen proosan kääntämisessä on oltava koko ajan tietoinen siitä, mihin tekstinsisäiset realiat viittaavat. *Sankarit*-romaanissa *Kalevala* ja sitä kautta vanhat suomalaiskansalliset ja myös saamelaiset uskomukset on istutettu moderniin maailmaan ja Johanna Sinisalo on kekseliäästi käyttänyt iänikuista terminologiaa uusien ilmiöiden esittämisessä, joten *Sankareiden* sisäisen maailman siirtäminen unkarin kieleen on haasteellinen tehtävä – kuka sen sitten tekeekin.

### Lähteet

- Klaudy, Kinga 1997: *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica.
- Kääntämisen opetussanasto, Turun yliopiston Kääntämisen ja tulkkauksen keskus. (20.12.2002)
- Leppihalme, Ritva 2001: Translation strategies for realia. – Pirjo Kukkonen & Ritva Hartama-Heinonen (toim.), *Mission, vision, strategies and values: A celebration of translation training and translation studies in Kouvola* s. 139–148. Helsinki: Helsinki University Press.
- Nedergaard-Larsen, Birgit 1993: Culture-bound problems in subtitling. – *Perspectives: Studies in translatology* 1993: 2 s. 207–241.
- Nida, Eugene A. 1989: Science of translation. – Andrew Chesterman (toim.), *Readings in Translation Theory* s. 80–98. Helsinki: Finn Lectura. (Alunperin julkaistu lehdessä *Language* 1969, 3.)
- Sinisalo, Johanna 2003: *Sankarit*. Helsinki: Tammi.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999: *Kopiointia vai kommunikointia. Johdatus käännösteoriaan*. Helsinki: Finn Lectura.

### The problems of literary translation of realia from Finnish into Hungarian in new Finnish prose

The transfer of a text from one language to another invariably gives rise to a number of problems. The aim of this paper is to approach the problems in translating realias of Finnish prose into Hungarian from a text-centered point of view. In highlighting the concerns emphasized in contemporary theory of translation, according to which a translation must transfer the style and contents of the source in the most adequate fashion possible for the recipient, the paper approaches translation of realias in context. The translator has to find the most correct, corresponding unit in target language and (s)he also has to make decisions as to which aspect of the multiple and hierarchically organized meanings of linguistic units should be emphasized in the translation. For instance, the translator must often choose between denotation and connotation in rendering portions of the text into the target language.